

**AMIR SHOHMUROD DAVRIDA BUXORO AMIRLIGIDA IJTIMOYIY-
IQTISODIY HAYOT**

Xasanov Murod Gaybullayevich

Assistenti, Sh. Rashidov nomidagi SamDU Tarix fakulteti

“Samarqand tamadduni tarixi” kafedrası

Annotatsiya

Mazkur maqolada XVIII asrda mang'itlar sulolasining taxtga kelishi, Amir Shohmurod hukmronligi davrida olib borilgan islohotlarning ahamiyati, Buxoro amirligi ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi ro'y bergan o'zgarishlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Muhammad Rahimxon, mang'itlar, Doniyolbiy otaliq, Amir Shohmurod, Buxoro, Samarqand, ijtimoiy hayot, iqtisodiyot, tanga zarbi, tashqi savdo.

Аннотация

В статье рассматривается приход к власти династии Мангидов в XVIII веке, значение реформ, проведенных в период правления Амира Шахмурада, и изменения, произошедшие в социально-экономической жизни Бухарского эмирата.

Ключевые слова: Мухаммад Рахимхан, Мангиды, отцовство Дониялбий, Амир Шахмурад, Бухара, Самарканд, общественная жизнь, экономика, чеканка монет, внешняя торговля.

Resume

This article discusses the rise of the Mangid dynasty to the throne in the 18th century, the importance of the reforms carried out during the reign of Amir Shahmurad, and the changes that occurred in the socio-economic life of the Bukhara emirate.

Keywords: Muhammad Rahimkhan, Mangids, Doniyalbiy fatherhood, Amir Shahmurad, Bukhara, Samarkand, social life, economy, coinage, foreign trade.

XVIII asrda ashtarxoniylar hukmronligi davrida jung'orlar hujumi, taxt uchun kurashlar, soliqlarning oshirilishi, tanga pullarning qadrsizlanishi, diniy mutaasiblik, bekliklarning mustaqillikka intilishi kuchayishi, Eron shohi Nodirshohning O'rta Osiyoga bosqinchilik yurishlari tufayli Buxoro xonligida ijtimoiy-iqtisodiy hayot ayanchli ahvolga tushib qolgan edi. XVIII asr o'rtalarida hokimiyat tepasiga kelgan Muhammad Rahimxon davrida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini tiklashga qaratilgan chora tadbirlar ko'rila boshlangan edi, ammo amalga oshirilayotgan ishlar hukmdorning o'limi tufayli to'xtab qoldi. Doniyolbiy otaliq hukmronligi (1758-1785 y.y.) davrida ijtimoiy-iqtisodiy ahvol yaxshi tomonga o'zgarmadi, bu davrda amaldorlar-u zodagonlarning o'z vakolatlarini suestimol qilishi, soliqlarning oshishi va ayniqsa bekliklarning mustaqil hukmronligiga intilishlari davom etdi. Faqatgina Amir Shohmurodning taxtga chiqishi bilan mamlakatning barcha sohalari kabi ijtimoiy-iqtisodiy sohalari ham tubdan ijobiy tomonga o'zgardi.

Amir Shohmurod yuritgan odilona siyosat natijasida uning hukmronlik yillari (1785-1800 y.y.) mamlakatning eng gullab-yashnagan davriga aylandi. Amir Shohmurodning ma'muriy, moliyaviy, sud-huquq va harbiy sohalari o'tkazgan islohotlari mamlakatni markazlashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etdi. Amir Shohmurod tomonidan amalga oshirilgan mamlakatni markazlashtirish siyosati va ma'muriy islohot natijasida nafaqat siyosiy boshqaruvda, balki jamiyatda hayotida tinchlik va barqarorlik ta'minlandi. Lekin buning o'zi kamlik qilar edi. Davlat va jamiyat farovonligini ta'minlashda iqtisodiy omil muhim edi. Amirlik aholisining barcha qatlami eski siyqa tangalardan charchab, qiymati yuqori tangalarga anchadan beri ehtiyoj sezib kelayotgan edi. Chunki ashtarxoniylar davrida zarb qilingan tangalar o'z qiymatini yo'qotib bo'lgan, bu esa o'z navbatida savdo-sotiq, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi kabi sohalarning rivojlanishiga juda salbiy ta'sir ko'rsatyotgan edi.

1785-1787 yillarda Amir Shohmurod pul islohotini o'tkazdi. Amir Shohmurod zarb ettirgan tangalar vazni, yuza o'lchovi, probasi, zarb etish texnikasi, unda qayd

etilgan yozuvlari bilan oldingi eski tangalardan keskin farq qilgan. Amir Shohmurodning dastlabki tangalari sof kumushdan bo'lgan, 1787-yildan sof oltin tangalar zarb etilib, muomilaga kiritilgan, faqatgina hukmronligining so'nggi yillarida misdan tangalar zarb ettirgan. Amir Shohmurod davrida zarb etilgan bitta tanganing og'irligi 7/10 misqolni ya'ni 3,36 grammni, yuza o'lchami 9/10 dyuym ya'ni 25,4 smni tashkil etgan. Buxoro amirligida oltin tangalar "tillo" yoki "ashrafi", kumush tangalar "tanga", mis tangalar esa "fulus" yoki "pul" deb atalgan, 1 tillo 22 tangaga, 1 tanga 50 pulga teng bo'lgan [1]. Amir Shohmurod o'tkazgan pul islohoti natijasida mamlakatning ichki va tashqi savdosi oldingi davrdan sezilarli darajada ancha o'sdi, bu esa hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi rivojiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi.

Buxoro davlatining Orenburg guberniyasi orqali Rossiya bilan savdo aloqalari bo'yicha 1745-1774-yillar davomida to'plangan hujjatlarda ma'lum bo'lishicha Buxorodan Orenburgga 35 yil ichida jami 5.957.426 rubl miqdordagi tovar kiritilgan bo'lsa, shu muddat ichida Orenburgdan Buxoroga jami 5.047.113 rubl miqdorda tovar olib kelingan [2].

Endi Amir Shohmurod davridagi holatni qarab chiqamiz. Orenburg guberniyasining 1787-1796-yillardagi hujjatlarda 10 yil davomida Orenburgga O'rta Osiyodan jami 4625861 rubllik tovarlar kirgan bo'lsa, shundan 4.158.316 rubllik tovar Buxoro savdogarlariga, 467.545 rubllik tovar Xiva savdogarlariga tegishli bo'lgan. Xuddi shu davrda Orenburgdan Buxoroga 3.680.869 rubl, Xivaga esa 467.545 miqdordagi tovarlar olib chiqilgan [3]. Shundan ko'rinib turibdiki, pul islohoti tashqi savdoga ham sezilarli ta'sir etgan.

XVIII asr oxirida amirlikda soliq tizimidagi keskin o'zgarishlar o'zining ijobiy natijasini ko'rsatdi. Amir Shohmurod hukmronligining dastlabki yillarida Buxoro xalqiga tarxon yorlig'ini taqdim etgan edi, unga ko'ra buxorolik fuqarolar soliq to'lashdan ozod etilgan. Amir Shohmurod shu paytga qadar amirlikda amal qilingan barcha noislomiy soliqlar — yorg'u, boj, tusma, yasoq, oliq-soliq kabi soliqlarni, bepul ishlab berish tartiblarni bekor qildi. Faqat hiroj va zakot soliqlari saqlab qolingan, chorvador aholidan esa "alaf puli" solig'i olingan.

Amir Shohmurod tomonidan o'tkazilgan sud-huquqiy islohotlar o'sha vaqtda nafaqat Buxoro Amirligida, balki boshqa xonliklarda ham sud va sudlovni

ijobiy lashtirish uchun ulkan qadam edi. O'z navbatida Amir Shohmurod sud idoralarining qayta tuzilishi, tashkil topishi va quyi sud idoralari qozilarning tayinlanishi kabi yangiliklarni amalga oshirgan edi. O'sha davrda sud idoralarini isloh qilish maqsadida Amir Shohmurodning bevosita tashabbusi bilan qirq a'lamdan ya'ni qonunshunoslardan iborat tarkibda oliy sud qozixona palatasi tuzildi. Usha palataning a'zolari, ya'ni qonunshunoslar shariat qonun qoidalari, Amir Shohmurod tomonidan tuzilgan qoidalar to'plami asosida quyi sud idoralari qozilarining hukmidan norozi bo'lib yozilgan arz va shikoyatnomalarni ko'rib chiqar edilar. Amir Shohmurod davrida Buxoro Amirligida yangi sud tizimi: qasaba (kattaroq qishloq), tuman qozilari, Bosh qozi va qirq a'lam sudi vujudga kelib, eng oliy qozi amirning o'zi edi [4]. Amir Shohmurodning sud-huquq tizimidagi islohotning diqqatga sazovor jihati shundaki, islohotga ko'ra, hatto qullar ham o'z xo'jayinlari ustidan qozilarga arz qilishi mumkin bo'lgan [5]. Sud-huquq tizimining isloh qilinishi ijtimoiy adolat o'rnatilishiga va xalq manfaatlarining himoya qilinishiga asos bo'ldi.

O'rta Osiyoda, jumladan, Buxoro davlatida ham qishloq xo'jaligining taqdiri sun'iy sug'orishning qanchalik to'g'ri hal etilganligiga bog'liq edi. Shuning uchun ham Amir Shohmurod davrida sug'orish tarmoqlarining kengaytirilishiga alohida e'tibor berildi. Zarafshon daryosida Xurmo va Sarazm nahr (ariq) lari chiqarilgan. Ularning biri to'rt chaqirim, ikkinchisi uch chaqirim uzunlikda bo'lgan. Yana Urgut tumanini sug'organ 40 chaqirim uzunlikdagi Qozonariq, 24 chaqirim uzunlikdagi Toyman arig'i, 24 chaqirim uzunlikdagi To'g'uzariq qazilgan, hamda Oqdaryo va Qoradaryodan ham nahrlar chiqarilgan [6]. Buning natijasida qishloq xo'jaligi sezilarli darajada rivojlangan. Amirlik yerlarida paxta, bug'doy, jo'xori, tariq, arpa, beda yetishtirish dehqonchilikning asosini tashkil etardi. Deyarli har bir dehqon xo'jaligida o'z ehtiyoji va sotish uchun paxta yetishtirilardi. Ipakchilik ham rivoj topgan edi. Bog'dorchilik, sabzavotchilik va polizchilik keng rivojlangan.

Amirlikda, garchand salmog'i dehqonchilikdan pastroq bo'lsa-da, chorvachilik ham rivojlangan. Chorvachilik tumanlarida dumbali va qorako'l qo'ylar, yirik shoxli qoramollar, tuya va otlar boqilgan. Jun, ten, go'sht, sut-qatiq va yog' kabi chorvachilik mahsulotlari xalq hayotida muhim rol o'ynagan.

Hunarmandchilik amirlik shaharlarining iqtisodiy hayotida muhim ahamiyatga ega edi. Hunarmandchilikning asosiy turlaridan biri to'qimachilik bo'lgan. Buxoro olachasi, bo'zi, bo'zga gul bosish yo'li bilan tayyorlanadigan chiti, shoyisi, Samarqandning to'q qizil rangli baxmali mashhur edi. Yigirilgan ipdan ro'mol, choyshab, salla to'qish ham keng tarqalgan. Hunarmandchilik ishlab chiqarishining asosiy tarmoqlaridan yana biri — temirchilik va miskarlik bo'lib, o'roq, pichoq, shuningdek, qurol-yarog' yasashgan. Temirchilar qilich, xanjar, oybolta, nayza, qalqon, kamon va uning o'qini yasash edilar. To'plar yasash ham yo'lga qo'yilgan. Zargarlik, kulolchilik, yog'ochsozlik ham muhim soha hisoblangan. Yog'ochdan eshik, beshik, deraza, arava, sandiq, qayiq va boshqalar yasalardi. Yog'och o'ymakorligi alohida ahamiyatga ega edi. Novdalardan savatlar to'qilardi. Uy sharoitida namat, gilam to'qish, oshlangan charmdan egar-jabduqlar, ayillar, pichoq qinlari, hamyonlar tikish ham keng rivojlangan.

Davlatda tinchlik, jamiyatda farovonlik o'rnatish o'z-o'zidan barqaror siyosatni amalga oshirishni talab etadi. Bu prinsipga amal qilgan hukmdorlar, hamda u hukmronlik qilgan davr tarixda shonli iz qoldirib kelgan. XVIII asr oxiriga kelib, Buxoro amirligida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy sohalarda ijobiy o'zgarishlar ro'y berdi, juda ko'p joylar obodonlashtirildi, tinch va farovon hayot ta'minlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Эпиграфика Востока, 1972 г., 21 выпуск, Бурнашева Р., "Монеты Бухарского ханства при Мангытах (середина 18-начало 20 в.) 53-с
2. Михалева Г.А, "Ўзбекистон в XVIII первой половине XIX века ремесло, торговля и пошлины" Т.; 1991-г. 129 с.
3. Михалева Г.А, "Ўзбекистон в XVIII первой половине XIX века ремесло, торговля и пошлины" Т.; 1991-г 130 с.
4. Азамат Зиё "Ўзбекистон давлатчилиги тарихи" Т.; 2001-й 265-б.
5. Shamsutdinov R. "Vatan tarixi" 2-jild, Т.; 2012 . 193-b
6. Азамат Зиё "Ўзбекистон давлатчилиги тарихи" Т.; 2001-й, 267-б.